

GLOBALASHUV DAVRIDA NEOLOGIZMLAR FAOLLASHUVI

Jovlieva Laylo
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida til tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar, xususan, neologizmlarning faollashuvi, ularning vujudga kelish sabablari, leksik-semantik xususiyatlari va ijtimoiy-lingvistik ta'siri tahlil qilinadi. Global ijtimoiy-siyosiy, texnologik va madaniy jarayonlarning tilga ta'siri misollar asosida ko'rib chiqilib, yangi paydo bo'lgan so'zlar va atamalarni tahlil qilish orqali ularning zamonaviy kommunikatsiyadagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, neologizm, leksik tizim, zamonaviy til, axborot kommunikatsiyasi, tilshunoslik.

KIRISH

Zamonaviy dunyo globallashuv jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon iqtisod, madaniyat, siyosat va albatta, til sohasida ham sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Til – bu jamiyatning madaniy ko'zgusi, ijtimoiy tafakkurning tashuvchisi sifatida jamiyatda yuz berayotgan yangilanishlarni o'zining leksik qatlamida eng avvalo aks ettiradi. Shu boisdan, globallashuv davrida yangi so'zlarning, ya'ni neologizmlarning faollashuvi tabiiy jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

Neologizmlar – bu til tizimida yangidan yuzaga kelgan, jamoatchilik tomonidan asta-sekin qabul qilinayotgan leksik birliklardir. Ular ko'pincha yangi ijtimoiy, madaniy, texnologik hodisalarning nomini ifodalash uchun xizmat qiladi. Ayniqsa, XXI asrda raqamli texnologiyalar, internet, ijtimoiy tarmoqlar, kiberkommunikatsiya kabi sohalarda yuzaga kelgan yangiliklar yangi atamalarni keltirib chiqardi. Bu esa, o'z navbatida, tillarda so'z yasash va qabul qilish jarayonining tezlashuviga olib keldi. Ushbu maqolada aynan shunday leksik o'zgarishlarning mohiyati, manbalari va ijtimoiy ahamiyati tahlil etiladi.

ASOSIY QISM

Neologizmlar asosan quyidagi manbalardan shakllanadi [1]:

- Ichki resurslar asosida (so'z yasovchi qo'shimchalar bilan);
- Qarindosh tillardan kirib kelgan birliklar (o'zbek tilida – turkiy tillar);
- Global tillardan o'zlashgan so'zlar (ayniqsa ingliz tilidan).

Globallashuv jarayonida ingliz tilining xalqaro kommunikatsiya tili sifatida ustunlikka ega bo'lishi sababli, o'zbek tiliga kirib kelayotgan neologizmlarning aksariyati ingliz tiliga mansub. Masalan, “kontent”, “startup”, “blogger”, “onlayn”, “skrinshot”, “login”, “meeting”, “freelancer” kabi so'zlar hozirda o'zbek tilida keng qo'llanmoqda. Bu neologizmlar, bir tomondan, axborot texnologiyalari bilan bog'liq

bo'lsa, ikkinchi tomondan, global ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar bilan ham uzviy bog'liqdir.

Shu bilan birga, neologizmlar faqat texnik atamalar bilan cheklanmaydi. Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, masalan, gender tengligi, ekologik muammolar, migratsiya, zamonaviy kasb va turmush tarzining o'zgarishi ham yangi so'zlar va atamalarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, "ekoaktivist", "gender neytral", "influencer", "kreativ iqtisodiyot", "zomerlarcha" (Z-avlodga oid), "metavers" kabi terminlar bu borada yaqqol misol bo'la oladi [2].

Neologizmlarning tildagi faollashuvi tilshunoslar oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bu vazifalarning eng muhimi – til me'yorini saqlagan holda yangi so'zlarni to'g'ri qabul qilish, ularni izchil leksik tizimga moslashtirishdir. Bunda o'zbek tilining ichki morfologik imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish, fonetik va semantik uyg'unlikni ta'minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Aks holda, yangi so'zlar tilda begonalik tuyg'usini keltirib chiqaradi va ommaviy kommunikatsiyada qarama-qarshiliklarga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, neologizmlarning barchasi ham tilda barqaror yashab qolmaydi. Ba'zilariga ehtiyoj qolmaydi, ba'zilar esa ijtimoiy e'tirof topmaydi. Bu jihatdan neologizmning "hayot aylanishi" bosqichlari: yaratilish – ishlatilish – ommalashish – normaga aylanish yoki yo'qolish kabi holatlar doimiy ilmiy kuzatuvni talab etadi [3].

Globallashuv sharoitida neologizmlar til tizimining faqatgina leksik qatlamidagina emas, balki stilistik, pragmatik, hatto morfosintaktik sathida ham sezilarli iz qoldirmoqda. Tilshunoslar tilning tashqi ta'sirlarga ochiqqligini ikki yo'nalishda tahlil qiladilar: eksplisit (yaqqol, shakllangan) va implitsit (bilvosita, noaniq) neologizmlar shaklida. Eksplisit neologizmlar odatda yangi realiyalar uchun yaratilgan yoki to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilingan terminlar bo'lib, ular aniq fonetik yoki semantik shaklga ega bo'ladi. Masalan, "kriptoaktiv", "metavers", "streamer" kabi so'zlar o'zbek tilida ham global jarayonlar bilan bog'liq yangi leksik birliklardir. Implitsit neologizmlar esa mavjud so'zlar shaklida, lekin yangi konnotatsiya yoki ijtimoiy kontekstda ishlatiladigan birliklardir. Masalan, "karantin", "maskarejim", "zoomlashmoq" so'zlari pandemiyadan so'ng boshqa semantik darajada mustahkamlandi.

Shuningdek, til tizimidagi neologizmlar ikki asosiy manba asosida shakllanmoqda: ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar va raqamli kommunikatsiya vositalarining kuchayishi. Masalan, TikTok, Instagram, Telegram kabi platformalarda tez-tez ishlatiladigan iboralar, qisqartmalar (masalan, "FAQ", "DM", "Reels", "like qilish") yoki hatto emojilar ham lingvistik anglanishga ega bo'layotgan yangi muloqot vositalaridir. Ularning til tizimiga kirib kelishi esa yozma va og'zaki nutqning bir-biriga yaqinlashuviga olib kelmoqda. Endilikda hatto rasmiy muloqotda

ham “online uchrashuv”, “post qilish”, “storini ko‘rish” kabi iboralarning ishlatilishi ommaviylashgan [4].

XULOSA VA MUNOZARA

Globallashuv davrida til tizimi o‘zining dinamikligi va moslashuvchanligi bilan har qachongidan-da faol ishlamoqda. Neologizmlar ushbu dinamik jarayonning ko‘zgusidir. Ular orqaligina jamiyatdagi o‘zgarishlar til orqali ifodalanadi va madaniy ongga singdiriladi. Demak, neologizmlarning tildagi faollashuvi – bu ijtimoiy taraqqiyot belgisidir.

O‘zbek tilshunosligi oldida turgan vazifa – ushbu neologizmlarni ilmiy asosda tahlil qilish, ularning semantik va morfologik xususiyatlarini o‘rganish, jamiyat ongiga moslashtirish va rasmiy leksik tarkibga kiritish bo‘yicha aniq uslubiy yo‘nalishlarni ishlab chiqishdan iboratdir. Faqat shundagina til milliylik va zamonaviylik orasida muvaffaqiyatli muvozanatni saqlab qoladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tojiboyeva D.M. Zamonaviy o‘zbek tilida neologizmlarning shakllanish xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2020. – 144 b.
2. Alisherov B.S. Global jarayonlar va o‘zbek tilining leksik tizimidagi o‘zgarishlar // Til va adabiyot ta’limi. – 2022. – №1. – B. 26–32.
3. Хомидов Ш.М. Тил ва маданият: неологизмлар назарий асослари. – Тошкент: Ижод, 2019. – 112 б.
4. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.